

O'ZBEKISTON IQTISODIY O'SISHINI DEA USULI YORDAMIDA TAHLIL QILISH

Baqoyev Matyoqub Teshaeovich

Fizika-matematika fanlari doktori, professor

Komiljanov Sherzodbek Ilhomjonovich

Jahon iqtisodiyoti va diplomatiya universiteti magistranti

Annotatsiya: *Uzbekistonda iqtisodiy tizimi misolida o'zaro sug'urta jamiyatlari faoliyatining afzalliklari berilgan, ular rivojlanishning dastlabki bosqichida duch kelishi mumkin bo'lgan qiyinchiliklar ko'rib chiqiladi, iqtisodiy o'zaro sug'urtani joriy etishning xorijiy tajribasi tahlil qilinadi. Davlat ko'magida iqtisodiy qilish bo'yicha Yagona o'zaro sug'urta jamiyati faoliyati modeli taklif etilib, uning faoliyat ko'rsatish xususiyatlari va yangi sxemada har bir ishtirokchining ayrim funksiyalari yoritilgan. Taklif etilayotgan model ishtirokchilar o'rtasidagi o'zaro ta'sir yo'nalishlarini ochib beradi. O'zaro sug'urta kompaniyalari bilan bir qatorda, sxema davlat qayta sug'urtalovchini yaratish zarurligini ko'rib chiqadi. DEA usuli yordamida iqtisodiyot bozorida o'zaro kompaniyalarini tashkil etish va rivojlantirish shartlari belgilab berilgan*

Kalit so'zlar: *Iqtisodiy, o'zaro sug'urta kompaniyalari, davlat yordami, davlat qayta sug'urtalovchisi*

O'zbekiston iqtisodiy bozori holatini boshqa mamlakatlar bozorlari bilan taqqoslash va tahlil qilish o'tkazildi. O'tkazilgan tadqiqotlar asosida O'zbekiston iqtisodiy bozorining holati, kamchiliklari va muammolari aniqlandi. O'zaro va tijorat sug'urtasining umumiy va farqlovchi xususiyatlari ochib berilgan, o'zaro sug'urtaning afzalligi ta'kidlangan. Kalit so'zlar: Bu bozorni rivojlantirishning asosiy yo'llaridan biri o'zaro munosabatlarni yaratishdir sug'urta xizmatlari, sug'urta kompaniyalari, ayniqsa, qishloq xo'jaligi sug'urtasi sohasida, sug'urta bozori, sug'urta xulosalari. Olingan natijalarga ko'ra, sug'urta mukofotlari, sug'urta bozorini o'zaro rivojlantirish va ko'rsatilayotgan xizmatlar sifatini oshirish bo'yicha tavsiyalar berildi. Rivojlanish uchunsug'urta, tijorat sug'urta bozori tijorat sug'urtasi bilan parallel ravishda qishloq xo'jaligi sohasida o'zaro sug'urta sug'urtasini joriy etish zarur.

Iqtisodiy tizimning eng muhim bo'g'inidir. Uning rivojlanish istiqbollari butun iqtisodiy tizimni isloh qilish bilan uzviy bog'liqdir. Sug'urtalashning mohiyati tashkilotlar mablag'larining bir qismini to'plash va ulardan noqulay ob-havo sharoiti va boshqa xavf-xatarlardan yo'qotishlarni qoplash uchun foydalanishdan iborat. Boshqa hech qanday biznes sohasida bo'lgani kabi sug'urta faoliyatida ham davlat ta'sirining o'rni katta. Davlatning o'zi sug'urtalashni amalga oshiradi va bu sohada davlat nazoratini amalga oshiradi. Tadbirkorlikning bu turiga bunday e'tibor sug'urta funksiyasining ijtimoiy ahamiyati bilan bog'liq, chunki sug'urta hodisasi ko'pincha

sug'urtalanganlar uchun falokatni anglatadi, bu esa o'z navbatida mamlakat iqtisodiyotida sug'urta hodisasiga, ishlab chiqarish zanjirining uzilishiga olib keladi.

Iqtisodiy natijasida buzilgan sug'urtalangan shaxsning mulkiy holatini tezda tiklashga, takror ishlab chiqarishning iqtisodiy huquqiy munosabatlaridagi buzilgan aloqalarni tiklashga imkon beradi. Sug'urtaning xalqaro tabiati, ayniqsa qayta sug'urtalash va umuman iqtisodiy jarayonlarning globallasuvi respublikaning har bir funksional qismini o'rganishning dolzarb zaruratini belgilaydi iqtisodiy tizim xalqaro global pozitsiya nuqtai nazaridan.

Olimlar tomonidan sug'urta, jumladan, o'zaro sug'urtaning iqtisodiyot va jamiyat taraqqiyotidagi o'rni haqida ko'plab tadqiqotlar olib borildi. Zamonaviy sug'urta bozorida o'zaro sug'urtaning o'rni va funktsional roli belgilanadi. Aynan:

- iqtisodiy bozorida raqobatbardosh sug'urta mahsulotlarini yaratish, zamonaviy iqtisodiyot tarmoqlarida turli risklarni sug'urtalashning samarali yo'nalishlarini ishlab chiqish usuli sifatida asoslangan o'zaro sug'urtalash;

- o'zaro sug'urta tashkilotlarining boshlang'ich fondi tashkilotning hisob-kitob xarajatlari fondi, zararlarni qoplash uchun kafillik kapitali va o'zaro sug'urta tashkilotlarining operatsion xarajatlarining operatsion kapitali ekanligi belgilangan;

- kompaniyalari sug'urta tarifining pasaytirilgan yalpi tarif tuzilmasidan foydalanish orqali o'z a'zolariga eng sifatli sug'urta xizmatlarini arzon narxlarda taqdim etishi isbotlangan.

- sug'urta huquqining manbalari, kontseptual apparati, sug'urta tashkilotlari mijozlari huquqlarini himoya qilish, sug'urta shartnomasi, sug'urta faoliyatini tashkil etish, mulkni sug'urtalash, javobgarlik va qayta sug'urtalash tahlil qilindi;

- sug'urta kompaniyalari faoliyatini siyosiy, iqtisodiy, moliyaviy, tashkiliy-huquqiy va buxgalteriya jihatlarini bo'yicha har tomonlama tahlil qilish amalga oshirildi

- o'zaro sug'urtaning mohiyatini ochib berdi.

Ayniqsa, majburiy sug'urta jadal rivojlanmoqda. Bunga qabul qilingan "Transport vositalari egalarining javobgarligini majburiy sug'urta qilish to'g'risida" gi, ish beruvchining va "tashuvchining" qonunlari ko'maklashdi. Mahalliy sug'urta kompaniyalari sug'urta mukofotlari hajmini yildan-yilga oshirib bormoqda. Iqtisodiy mukofotlari konsentratsiyasi darajasining pasayish tendentsiyasi davom etmoqda, ya'ni respublika hududlarida sug'urta faoliyati hajmining yanada ortishi kuzatilmoqda. Ko'rinib turibdiki, respublikada sug'urta iqtisodiyotning tez rivojlanayotgan tarmoqlari toifasiga kiradi. Biroq, sug'urtani rivojlantirishning erishilgan sur'atlari iqtisodiyot sharoitida uning salohiyatini oshirish uchun etarli emasligi aniq bo'ldi. Sanoatning mamlakat iqtisodiyotini rivojlantirishga qo'shayotgan hissasi pastligicha qolmoqda. 10-15 yil ichida sug'urta sohasining yalpi ichki mahsulotdagi ulushi bor-yo'g'i 0,3-0,4 foizni tashkil etadi. Bu ko'rsatkich Yevropa mamlakatlari, AQSh va Yaponiyada bir necha barobar (8-12%) yuqori. Afsuski, rivojlanishning jadal sur'atlariga qaramay, sug'urta mamlakatimiz makroiqtisodiy ko'rsatkichlarining yuqori o'sish sur'atlariga mos kelmadi.

O'zbekistonda sug'urta sohasi haligacha milliy iqtisodiyotda o'zining munosib o'rnini egallay olmadi. Aholi va tadbirkorlar sug'urta kompaniyalari xizmatlaridan foydalanishga shoshilmayapti. Sanoat xizmatlari ishonchni qozonmadi va millionlab odamlar va tashkilotlar uchun jozibador bo'la olmadi. Potensial polis egalari sug'urta hodisalari yuz berganda sug'urta qoplamasini o'z vaqtida va to'liq olishiga ishonchlari yo'q. Buni sug'urta qoplamasi hajmi ko'zda tutilganligi tasdiqlaydi yil davomida sodir bo'lgan sug'urta hodisalari respublika sug'urtachilari tomonidan yig'ilgan jami sug'urta mukofotlarining o'rtacha 18% ni tashkil etadi.

Hukumat sanoatga yordam beradi, soliq imtiyozlar beradi, lekin sug'urta kompaniyalarining o'zlari faoliyati, yangi mahsulotlar haqida ma'lumot, ularning potensial iste'molchilar bilan munosabatlari bo'yicha strategik rejaları va bozor ishtirokchilari, bizning fikrimizcha, qoniqarli emas. Sug'urta xizmatlari bozori ishtirokchilarning yuqori konsentratsiyasi bilan ajralib turadi. Xususan, mamlakatimizdagi atigi 5 ta yirik sug'urta kompaniyasi tarmoq bo'yicha jami sug'urta mukofotlarining 55 foizdan ortig'iga to'g'ri keladi. 10 ta yirik kompaniya bo'yicha bu ko'rsatkich 76% dan ortiqni tashkil etadi.

Sohaning yana bir xususiyati shundaki, mamlakatimizda hududiy sug'urta kompaniyalari mavjud emas. Ularning deyarli barchasi faqat poytaxtda ro'yxatga olingan. Biroq, kompaniyalarning ko'plab mintaqaviy vakillarining mavjudligi bu kamchilikni qoplaydi. Ammo masalani bu tarzda hal qilish, bizningcha, kerakli natijani bermaydi. Respublikaning hududiy sug'urta xizmatlari bozorlari yanada rivojlantirish uchun salohiyatga ega. Keyingi yillarda davlatimiz tomonidan tadbirkorlik faoliyatiga katta e'tibor qaratilmoqda. Uning DEAdagi ulushi keskin oshdi. Shu bilan birga, tadbirkorlik xavfi ortdi. Tadbirkorlarning sug'urtaga munosabati deyarli o'zgarishsiz qolmoqda. Iqtisodiy kompaniyalari ham ushbu segmentda sug'urtani rivojlantirishga etarlicha e'tibor bermayapti. Misol uchun, hech qanday sug'urta kompaniyasida biznesni to'xtatish sug'urta polisi mavjud emas. Shu bilan birga, chet elda sug'urtaning ushbu turi uzoq vaqtdan beri universal bo'lib kelgan. Ko'plab statistik va axborot materiallarini tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, dunyoda sug'urta rivojlanishining bir qancha yo'nalishlari mavjud. O'zbekiston Respublikasida "davlat – bosh islohotchi" tamoyilini amalga oshirish doirasida tijorat sug'urtasini jadallashtirish va rivojlantirish bo'yicha ko'plab qulayliklar mavjud. O'zbekistonda kuchli davlat tomonidan qo'llab-quvvatlanayotganini O'zbekiston mamlakatlaridagi sug'urta imtiyozlari va imtiyozlari bilan taqqoslash orqali osonlik bilan ko'rish mumkin.

Sug'urtaning yalpi ichki mahsulotga nisbatan yuqori sur'atlarda rivojlanishini ta'minlash, birinchi navbatda, ma'naviy-axloqiy tamoyillarga asoslangan sug'urtaning muqobil turlarini ishlab chiqish va joriy etishni zudlik bilan taqozo etadi. Shuningdek, davlat tomonidan sug'urta uchun taqdim etilgan imtiyozli shartlardan samarali foydalanishni taqozo etadi. Aholining sug'urtaga bo'lgan uzoq muddatli ishonchini shakllantirish ham sug'urtalovchilar, ham sug'urtalanuvchilar uchun moddiy va

moliyaviy manfaatlar beruvchi sifat jihatidan yangi sug'urta mahsulotlarini ishlab chiqish bilan bog'liq. Shu bilan birga, moliyaviy tenglik tamoyilini hayotga tatbiq etish, yakuniy maqsadda barcha tomonlarning manfaatdorligi juda muhimdir.

Bu yo'nalish doirasida mavjud qonunchilik shartlaridan oqilona foydalanish ham muhim ahamiyatga ega. Xususan, O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksining 960-moddasi "O'zaro sug'urta". Respublikada dastlabki bosqichda o'zaro sug'urta kompaniyalarini tashkil etish va mavjud bo'lishi uchun bu hujjatning o'zi ham yetarli. Bu muammoni hal etishning keyingi bosqichida "O'zaro sug'urta to'g'risida"gi yangi qonunni ishlab chiqish va qabul qilish talab etiladi. O'zbekistonda sug'urtaning hozirda deyarli rivojlanmagan segmentlaridan biri bu qishloq xo'jaligi sug'urtasi hisoblanadi. Iqtisodiyotning agrar sektorini rivojlantirish yangi bosqichga o'tmoqda, bu esa sifat va sifatni oshirishga asoslangan bo'lishi kerak mahsulotlarning raqobatbardoshligi, tarmoqning innovatsion rivojlanish yo'liga o'tishi (texnik va texnologik modernizatsiya va yangilash, boshqaruvni markazlashtirmaslik, bozor munosabatlarini takomillashtirish va tarmoqning eksport salohiyatini hamda qishloq xo'jaligi ishlab chiqaruvchilarining rentabelligini oshirish).

Xorijiy mamlakatlar tajribasidan kelib chiqib, qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishidagi risklarni sug'urtalashning huquqiy asoslari va xususiyatlarini belgilovchi hamda qishloq xo'jaligi mulkiga taalluqli bo'lgan, shuningdek, qishloq xo'jaligi to'g'risidagi qonun hujjatlarini muvofiqlashtiruvchi "Qishloq xo'jaligi risklarini sug'urta qilish to'g'risida"gi qonunni ishlab chiqish zarur. O'zbekiston Respublikasi. Qonun qishloq xo'jaligi korxonalarining rentabelli faoliyat yuritishi uchun siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy, ekologik va huquqiy sharoitlar yaratish va ta'minlash, fermer xo'jaliklari rentabelligini oshirish, tungi munosabatlarni rivojlantirish, iqtisodiy va oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash, qishloq xo'jaligi sohasini yanada mustahkamlashga qaratilgan bo'lishi kerak. iqtisodiy mamlakatlar.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR:

1. Логвинова И.Л. Взаимное страхование как метод создания страховых продуктов в российской экономике. М.: Анкил, 2010. 246 с.
2. Иванова Т.А. Роль обществ взаимного страхования в развитии сельскохозяйственного страхования // Вестн. Заб. гос. ун-та. 2016. Т. 22. № 2. С. 110-119.
3. Анализ чрезвычайных ситуаций, произошедших в 2013 г. // Официальный сайт Дальневосточного регионального центра МЧС России. Режим доступа: <http://fareast.mchs.ru/document/278877> (дата обращения 01.10.2015).